

Let op uw woorden

Voorstellen voor een concretere vaktaal voor geestelijke verzorging

Aansluitend bij het pleidooi van Körver, in het vorige CSP-artikel, is ook Martin Walton voorstander van bewuster en gedetailleerder onder woorden brengen van wat we als geestelijk verzorgers doen. Dat komt ten goede aan de reflectie op het vak, de communicatie met anderen en het doen van onderzoek. De auteur doet daartoe een aantal concrete suggesties en schrikt er niet voor terug om veelgebruikte termen als 'presentie' en 'spiritualiteit' daarbij taboe te verklaren.

Martin Walton

'**K**ONKRET WIRD NUR DAS PRÄZISE', aldus Otl Aicher (in Wolf, 2003, p. 495), ofwel: concreet wordt het alleen als het precies is.

En precies wordt het alleen als het concreet is. Het drijvende motief achter het Case Studies Project (CSP) is om er met concreetheid en precisie achter te komen wat geestelijk verzorgers daadwerkelijk doen. Het is opmerkelijk dat wij dat niet zo goed weten. Geestelijke verzorging is immers een redelijk goed betaald, professioneel beroep met kritisch opgeleide en verbaal begaafde practitioners. Daar mag wat tegenover staan aan helderheid en transparantie, aan verantwoording en interdisciplinaire communicatie. Met dat laatste bedoel ik in dit verband niet de kwestie van communicatie over de inhoud van contacten met individuele cliënten, maar (interdisciplinaire) communicatie over het professioneel handelen van geestelijk verzorgers. Van hen

mag een goed en helder verhaal over het vak verwacht worden.

Eenzijds werken geestelijk verzorgers – daar getuigen ook de artikelen in dit tijdschrift van – steeds professioneler en methodischer en wordt een nieuwe generatie daartoe opgeleid. Anderzijds blijft het een beroep met verschillende benaderingen en met een vaktaal die dat bij benadering is; weliswaar geïnspireerd door, maar niet stringent geënt op verschillende levensbeschouwelijke en theoretische achtergronden. In het taalgebruik klinkt door dat geestelijke verzorging niet alleen een normatieve professie is, maar ook een ideëel beroep, met vaak een ideologisch karakter in termen van presentiebenadering (Baart, 2001) of van vrijplaats. De benadering van de praktijk wordt echter theoretisch verdund als geestelijk verzorgers spreken over

Annet Smal

'er zijn', zonder de methodische zorgvuldigheid van de presentietheorie in acht te nemen. Soms spreekt men van intuïtief werken, waardoor menslievend en behulpzaam werk wordt afgeleverd, maar waarmee de werkwijze weinig communiceerbaar is en weinig toegankelijk voor intervisie en kwaliteitsverbetering. Er is veelal sprake van counseling, maar het is niet altijd duidelijk uit verbatim verslagen en geluidsopnames dat men specifieke benaderingen of technieken van counseling (o.a. Rogers, 1951; Dittes, 1999; Evers, 2017) goed beheerst, zodat counseling een synoniem voor gespreksvoering wordt. Men werkt graag met rituelen, maar de theoretische

basis en de zorgvuldige uitvoering kunnen daar soms bij ontbreken. Men zegt cliëntgericht, belevingsgericht of persoons- en mensgericht te werken, maar het is niet altijd duidelijk welke middelen men inzet om de complexiteit van een menselijk leven te analyseren en appreciëren.

Ik maak bewust gebruik van de woorden soms, vaak, niet altijd en vooral, omdat de beroepsgroep zeer divers is wat betreft opleiding, levensbeschouwing, idealen en intentie. En alles wat ik over de stand van zaken in het beroep constateer, is ook op mijzelf van toepassing, met het oog op de jaren die ik zelf als geestelijk verzorger in de

ggz heb gewerkt. Ik weet ook dat ik, in mijn tijd aan de universiteit, studenten vaak onvoldoende de middelen kon aanreiken om tegemoet te komen aan de behoefte aan concreetheid en precisie, zorgvuldigheid en verantwoording. Dat is de stand van zaken in het beroep; ook in de wetenschappelijke reflectie op het beroep. Aan empirisch en praktijkgericht onderzoek wordt hard gewerkt om dit te adresseren, maar ik ben van mening dat de taal die geestelijk verzorgers en onderzoekers voor het vak gebruiken een deel van het probleem is. Ik zal in deze bijdrage eerst het probleem nader toelichten en vervolgens een aantal voorstellen doen voor verschuivingen in het taalgebruik, als men over het vak spreekt.

Hoe idealen en intenties het concrete handelen eerder verhullen dan verhelderen

In de onderzoeksgemeenschap Gemengd van het CSP zitten geestelijk verzorgers uit verschillende werkvelden: eerste lijn, zorg voor mensen met een beperking, jeugdzorg, algemeen ziekenhuis, studentenpastoraat en daklozenhulpverlening; aanvankelijk participeerde ook een geestelijk verzorger uit de revalidatie. Het nadeel van die diversiteit is dat vanwege toenemende specialisatie in de geestelijke verzorging de vergelijkbaarheid en het wederzijds begrip bemoeilijkt worden. Het voordeel is dat wij elkaar onbekommerd vragen stellen. Simpelweg vermelden dat een bepaald model van het levensverhaal of 'ars moriendi'-model gebruikt wordt, is niet voldoende (Leget, 2008). Wij willen van elkaar weten hoe het gebruikt wordt, waarom, met welke intentie, wat de achterliggende theorie is en of het werkt. Hetzelfde geldt voor het gebruik van een gedicht, een ritueel, een lied, een reproductie van een schilderij, een bijbeltekst of gebed, een wandeling of een bezoek aan McDonald's.

Algemene formuleringen van intenties (zoals ruimte bieden, de ander op verhaal laten komen, erkenning bieden, er zijn en iemand nabij zijn) vertellen niet of nauwelijks wat men daadwerkelijk gedaan heeft of waarom, hoe nabij men was en op welke punten er toch afstand was, hoe dit uitgedrukt werd en welke respons er was. Bij alles willen wij weten hoe er gehandeld is en met welk effect; daar is het format van het CSP op ge-

richt (Walton & Körver 2018). Waarom is juist deze tekst of dit kunstwerk ingebracht? Hoe reageerde de ander? Waar was dat aan af te leiden? En welke zintuiglijke waarnemingen waren er mogelijk?

Onderzoek het geestelijke en behoud het concrete

Hetzelfde geldt voor het gebruik van termen als presentie, counselen of begeleiden bij rouw. Aspecten van deze benaderingen komen in praktisch alle besproken casestudy's voor. Daarbij is de vraag gesteld wat het counselen door geestelijk verzorgers tot geestelijke verzorging maakt. Bij nader inzien vonden wij dat de manier van counselen of een gesprek voeren op zich niet zo zeer kenmerkend is voor het vak. Kenmerkend is de focus op aspecten van zingeving, bijvoorbeeld in het identificeren van een existentieel thema zoals vrijheid, voor jezelf kiezen of het 'raadsel van het bestaan' (zie Walton, 2014). Wij ontdekten ook dat de functie van veel interacties van geestelijk verzorgers overeenkomt met bepaalde gespreksinterventies uit counselingmethoden: het gebruik van een schilderij als manier om te spiegelen, het voorlezen van een gedicht als manier om samen te vatten of het inbrengen van een ander perspectief door middel van een model.¹

Wij hebben geconstateerd dat het werken met een model (zoals het 'ars moriendi'-model) kan helpen om nabij te zijn, doordat het oriëntatie biedt terwijl het tegelijk voor een vruchtbare afstand in het contact zorgt. Hoewel het model in zekere zin een onpersoonlijk karakter heeft, bevordert het model als derde element in het gesprek de vrijheid van de cliënt en de belangeloosheid van de geestelijk verzorger. De bemiddeling van een model blijkt met name van grote waarde daar waar de communicatie vanwege een beperking, dementie of heftige emotie aan haar grenzen raakt. Ook activiteiten die voor de cliënt van sociale of symbolische waarde zijn (zoals een wandeling, kaarten of een bezoek aan McDonald's), blijken een ruimte te kunnen scheppen die het gesprek bevordert.

Dat alles konden wij alleen constateren door precies te laten omschrijven en na te vragen hoe de geestelijk verzorger in een bepaalde situatie gehandeld heeft en waarom. Een geestelijk verzorger die een goede beoefenaar van de presentietheorie was, kwam tot de conclusie dat hij veel meer deed dan alleen present zijn, dat hij in zijn counseling directiever was dan hij dacht, maar ook dat hij dat wilde en er goede redenen voor had. Hij bleek zijn handelen te kunnen verantwoorden vanuit een theologische en sociaalkritische visie op vrijheid, met het oog op de moeite van jongeren om zich daadwerkelijk vrij te voelen tegenover alle disciplinerende verwachtingen van instelling, school, familie en maatschappij. Had de geestelijk verzorger het in de beschrijving bij present zijn en counselen gelaten, zoals aanvankelijk het geval was, dan waren zijn concrete handelingen en diepere visie verborgen gebleven (Van der Meer, 2020).

Werken met een model kan helpen om nabij te zijn

Voorstellen voor adequater taalgebruik

Het streven naar concreetheid en specificiteit dient verschillende doelen. Het maakt op de eerste plaats het handelen van geestelijk verzorgers inzichtelijk en communiceerbaar. Het maakt het handelen van geestelijk verzorgers ook toegankelijker, niet alleen voor reflectie, interventie en kwaliteitsverbetering, maar ook voor onderzoek. Omdat men concrete handelingen en hun uitwerkingen kan onderzoeken, geldt dat niet alleen voor kwalitatief onderzoek (zoals in het CSP), maar ook voor kwantitatief onderzoek en statistische berekeningen. Om die concreetheid te bevorderen is echter niet alleen een beschrijving nodig die preciezer is, maar ook een taalgebruik dat zich voor concreetheid leent. Hoe kan men, met andere woorden, een verbinding leggen tussen de taal van het verhaal dat aan geestelijke verzorging eigen is en de taal van onderzoek dat toenemend gevraagd wordt?

Vertrouwd voor geestelijk verzorgers is de gedachte van een hermeneutiek die het levens-

verhaal in gesprek brengt met levensbeschouwelijke tradities en culturele bronnen (Heitink, 2000; Ganzevoort & Visser, 2007). Wat ik zoek is een hermeneutiek die bemiddelt tussen verhaal en 'evidence', tussen idealen en handelingen, of zoals ik elders geformuleerd heb: 'a hermeneutics of story and statistics'.² Om dat te doen, wil ik vier voorstellen doen voor een verschuiving in de terminologie waarmee over de praktijk van geestelijke verzorging gesproken wordt. De huidige termen houden hun intentioneel en ideëel belang, maar zij voldoen noch aan de behoefte om beter over het vaak te kunnen communiceren, noch aan de behoefte om geestelijke verzorging toegankelijk te maken voor nadere reflectie en onderzoek.

Van relatie naar interactie

Voor veel geestelijk verzorgers staat de relatie met de ander centraal (Braakhuis, Körver & Walton, 2019). Dat is niet alleen ingegeven door de presentietheorie of door een relationele theologie of filosofie en het komt niet alleen voort uit de erkenning dat een goede relatie het halve werk is bij hulpverlening (Krikilion, 2012). Het gaat hierbij ook om de afhankelijkheid van goede relaties bij geestelijke verzorging; als het relationeel niet goed gaat, wordt het contact meestal afgebroken. In verschillende casestudy's wordt het werken aan een vertrouwensvolle, ondersteunende relatie benadrukt (Braakhuis, Körver & Walton 2019). Dat is verhelderend voor hoe geestelijke verzorging werkt, al is het niet specifiek voor geestelijke verzorging.

De nadruk op het spreken in termen van 'werken aan de relatie' verhuult echter vaak de concrete stappen die men onderneemt om vertrouwen te winnen, weerstand of woede ruimte te geven, het verborgene of het beschamende aan het licht te brengen, enzovoort. Daarom kunnen aan het 'bevorderen van een goede relatie' als zodanig geen concrete gevolgen of effecten worden toegeschreven. Met studenten heb ik het nooit gemakkelijk gevonden de relatie centraal te stellen, omdat die nadruk weinig handvatten biedt om met de cliënt om te gaan. Bovendien bereikt het spreken in termen van een relationele benadering een grens, als er sprake is van grensoverschrijding in de relatie of als de (culturele) verschillen

zo groot zijn, dat niet duidelijk is hoe een goede relatie er uit moet zien. Behulpzamer is het om de specifieke interacties waardoor een relatie geconstitueerd en bestendig wordt te beschrijven, en behulpzame en hinderende interacties te identificeren. Die interacties kunnen vervolgens concreet geobserveerd en gecommuniceerd worden.

Wat doen geestelijk verzorgers daadwerkelijk?

Van presentie naar houdingen

Iets soortgelijks geldt voor de nadruk op presentie en met name de afkorting ervan in 'er zijn'. Deze term kan richtinggevend zijn voor het handelen, maar vertelt weinig over hoe die presentie zich uitdrukt. Ook in dit geval kan het beschrijven van interacties en de motivatie om juist deze interacties te kiezen, behulpzamer zijn (bijvoorbeeld waarom men in het ene geval luisterde en sprak en in het andere geval luisterde en zweeg). Het kan ook helpen om de specifieke houdingen (of gedragingen) die met de presentie gepaard gaan te beschrijven, zowel fysiek (wanneer dichtbij, wanneer met afstand, wanneer met aanraking, wanneer niet en waarom) als figuurlijk (wanneer met verwondering, wanneer met verbijstering, wanneer met verontwaardiging, wanneer met humor en wanneer actief of passief). Ook deze kunnen geobserveerd en beschreven worden.

Van ervaring naar expressie

Geestelijke verzorging is niet alleen op feiten gericht, maar tevens op hoe mensen de feiten en hun situatie ervaren. De gerichtheid op ervaring leidt in mijn perceptie te vaak tot het willen begrijpen van de (ervaring van) de ander; dit begrijpen is soms behulpzaam maar kan ook bezitterig zijn. Het kan bovendien het gesprek beëindigen. Waarom zou iemand verder vertellen, als de geestelijk verzorger meent hem al te begrijpen? Bovendien blijft de ervaring zelf grotendeels verborgen. Wat waargenomen kan worden, is de expressie van de cliënt ofwel diens verbale en non-verbale uitingen. Ervaringen worden snel (verkeerd) geïnterpreteerd. Wat geobser-

veerd, beschreven en geanalyseerd kan worden, zijn de uitingen en de expressieve middelen (of beperkingen) van een ander en hoe de geestelijk verzorger daar (al dan niet expressief) op reageert. Ik pleit er dus voor om meer in termen van expressie te spreken dan in termen van ervaring.

Van spiritualiteit naar betekenis en waarde

De termen spiritualiteit en spirituele zorg zijn dominant geworden, zeker in geestelijke verzorging wereldwijd, ondanks de meerduidigheid – zo niet vaagheid – die aan de term spiritualiteit kleeft. In het CSP merken wij hoe de specificering van zingeving en levensbeschouwing in de beroepsstandaard in termen van vier dimensies (existentieel, spiritueel, ethisch en esthetisch) een nauwkeuriger en meer onderscheidende blik op iemands situatie mogelijk maakt. Bijvoorbeeld, hoe de wanorde en lelijkheid van de terminale fase het esthetisch gevoel van een vrouw zo bedrukt, dat zij niet de rust en de ruimte vindt om met existentiële vragen van leven en dood om te gaan. Ik ga hier niet in op de conceptuele problemen rondom spiritualiteit voor onderzoek (Walton, 2012; Littooi, 2019), maar wil alleen op de focus op betekenisgeving wijzen (Van der Leer, 2020) en op waarden in de daadwerkelijke beoefening van geestelijke zorg, zoals: 'Wat betekent dat voor u?', en: 'Daar bent u zeker aan gehecht?' Begrippen als betekenis en waarde zijn dieper in de dagelijkse praktijk van het vak ingebed dan spiritualiteit, en ze lenen zich beter voor een concrete beschrijving.

Tot besluit

Transparant wordt het alleen als het precies is, en communiceerbaar wordt het alleen als het concreet is. Dat is de denkrichting: 'Onderzoek het geestelijke en behoud het concrete' (Walton, 2018). Geestelijke verzorging is een belichaamde praktijk die niet alleen de geest en de ziel van mensen raakt, maar ook hun lichaam en zintuigen, hun houding en interacties. Niet alleen hun ervaringen zijn in het geding, maar ook hun uitingen en expressiemogelijkheden. Om dat voor het voetlicht te brengen, zijn nieuwe accenten in de taal nodig. Kortom: wil men te weten komen wat geestelijk verzorgers daadwerkelijk doen, dan zijn woorden nodig die concreetheid en precisie uitdrukken.

Prof. dr. M.N. Walton is emeritus hoogleraar geestelijke verzorging aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam. E-mail: mwalton@pthu.nl.

Literatuur

- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Braakhuis, M., Körver, S. & Walton, M. (2019). Professionele nabijheid. Integratie van een relationele grondhouding en concrete doelgerichtheid binnen geestelijke verzorging. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 95, 14-22.
- Dittes, J. (1999). *Pastoral counseling. The basics*. Louisville: Westminster John Knox.
- Evers, H. (2017). Contemplative listening: a rhetorical-critical approach to facilitate internal dialog. *Journal of Pastoral Care and Counseling*, 71, 114-121.
- Ganzevoort, R.R. & Visser, J. (2007). *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Heitink, G. (2000). De geestelijke verzorger als hermeneut. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 4, 21-29.
- Krikilion, W. (2012). *Geestelijke gezondheidszorg in het licht van zingeving en spiritualiteit*. Antwerpen: Garant.
- Leer, N. van der (2020). *Zinvolle zorg in het verpleeghuis. Een onderzoek naar de samenhang tussen zorg en zin en de rol van de geestelijk verzorger*. Utrecht: KokBoekencentrum Academic.
- Leget, C. (2008). *Van levenskunst tot stervenskunst. Spiritualiteit in de palliatieve zorg*. Tiel: Lannoo.
- Littooij, E. (2019). *Global meaning in people with spinal cord injury or stroke. Content, changes and perceived influence on rehabilitation*. Proefschrift. Uithoorn: Littooij.
- Meer, T. van der (2020). Is McDonald's freedom? In R. Kruizinga, J. Körver, N. den Toom, M. Walton & M. Stoutjesdijk (red.), *Learning from case studies in chaplaincy. Towards practice based evidence and professionalism* (pp. 147-152). Utrecht: Eburon.
- Rogers, C. (1951). *Client-centered therapy: its current practice, implications and theory*. Londen: Constable.
- Walton, M. (2012). Assessing the construction of spirituality. Conceptualizing spirituality in health care settings. *Journal of Pastoral Care and Counseling*, 66 (3), 1-16.
- Walton, M. (2014). *Hoe waait de wind? Interpretatie van geestelijke verzorging door cliënten in de ggz*. Tilburg: KSGV.
- Walton, M. (2018). *Onderzoek het geestelijke en behoudt het concrete*. Lezing tijdens het symposium 'De ambachtelijkheid van de geestelijk verzorger' te Zwolle. Internet: www.pthu.nl/over-pthu/organisatie/medewerkers/m.walton/research-documents.
- Walton, M. & Körver, S. (2018). *Format Dutch Case Studies Project in Chaplaincy Care*. Internet: ucgv.nl/case-studies-project.
- Wolf, C. (2003). *Ein Tag im Jahr 1960-2000*. München: Suhrkamp.

Noten

1. Deze gedachten over counseling zijn verder uitgewerkt in een artikel over levensbeschouwelijk counsellen dat in 2022 in het tijdschrift *Wege zum Menschen* zal verschijnen.
2. Deze gedachten vindt men verder uitgewerkt in mijn bijdrage "Test all things spiritual; hold on to what is concrete. Towards a hermeneutic of story and statistics" in S. Nolan & A. Damen (Eds.), *The George Fitchett reader* (in voorbereiding).